

पुण्ड्रं वत्तुलमित्यपराकं मदनरत्ने च । पृथ्वीचन्द्रस्तु
‘पुण्ड्रं त्रिपुण्ड्रम् जडं च तिलकं कुर्याच्च कुर्याद्वै
त्रिपुण्ड्रकम् । निराशः पितरो यान्ति वृद्धा चैव त्रि-
पुण्ड्रकमिति’ वृद्धपराशरोक्तेः । भोक्तृस्तिर्यग्ग्लो भव-
त्येव । ‘वज्रं येत्तिलकं भावे आङ्गकाले च सर्वदा ।
जडं पुण्ड्रं त्रिपुण्ड्रं वा धारयेत्तु प्रयत्नतः’ इति व्यासो-
क्तेरित्याह । पृथ्वीचन्द्रोदये ब्राह्मे “सहृद्भवेण हस्तेन
यः कुर्यात्तिलकं बुधः । आचम्य स विशुध्यते दर्भ-
त्यागेन चैव हि” ।

जडं पृश्नि पु० जडः पृश्नोविन्दोऽस्य । पशुभेदे । अश्वभेदे
तृतीययूपे बन्धनीयमारुतपशुकीर्तने “पृश्निरस्त्रीनपृ-
श्निरुर्ज्ज्वलितो मारुताः” यजु० २४, ४,

जडं बर्हिस् पु० जडं प्रागयं बर्हिर्वैषाम् । सोमपाख्ये पितृ-
भेदे “खाज्ञा पितृभ्य जडं बर्हिर्भ्यो धर्मपावभ्यः” यजु०
२, १५, “जडं बर्हिर्भ्यः सोमपाभ्यः” वेददी०

जडं बाहु पु० जडं उत्तोलितो बाहुः कर्म० । १ जडोत्तोलिते
बाहौ “तद्यदेनमूर्ध्वाङ्गमभिषञ्चति” गत० ५, ४, १, १०, १
वङ्ग० । २ प्रसारितबाहुके त्रि० जडं बाहुः प्राञ्चं प्रष्ट-
क्त्वात्पृश्नं ज पूष इति” कात्या० १६, २, ८, जडं बाहुः
प्रसारितबाहुः” कर्कः “पञ्चमोरैवतो नाम मनुजामससो-
दरः” इत्युपक्रम्य “हिरण्यरोतावेदशिरा जडं बाहु-
दयो द्विजाः” इति” भाग० ८, ५, २, लोकोक्ते शरैवत-
मन्वन्तरीयसप्रधिभेदे ते च “वेदबाहुर्दुधस्य मुनिर्वेदशि-
रास्तथा । हिरण्यरोमा पर्जन्य जडं बाहुश्च सोमजः ।
सत्यनेलस्तथाऽत्येय एते सप्रधियोमताः” हरिवं० ७४०
विशेषत उक्ताः । जडं सत्त्विप्रो बाहुर्भ्ये न । ४ तपस्या-
र्थमूर्ध्वोत्थिप्रबाहौ तपस्त्रिभेदे ।

जडं बुध पु० जडं बुधं शिरोऽस्य । जडं शिरस्ते चमसे
“अशंग्विलसमस जडं बुधस्तस्मिन् यथोनिहितं विश्व-
रूपम् । तस्यासतः सप्त धीराः वागदमो ब्रह्मणा
संविदानेति” “अशंग्विलसमस जडं बुध इति तच्छिरः
एष ह्यशंग्विलसमस जडं बुधस्तस्मिन् यथोनिहितं विश्व-
रूपमिदं प्राणा वै यथोनिहितं विश्वरूपं प्राणानेतदाह
तस्यासतः ऋषयः सप्त धीरा इति प्राणा वा ऋषयः प्रा-
णानेतदाह स० उ० । “देहस्य चसमरूपेण रूपक-
मिदम् अशंग्विलसमस जडं बुधः इदं तच्छिरः
चमसाकारं हि तत् कथम् ? एष ह्यशंग्विलः सखस्य
बिम्बरूपत्वात्, शिरसोबुधकारत्वात् जडं बुधः तस्मिन्

यथोनिहितं विश्वरूपमिति यथा सोमसमसे एव
तस्मिन् शिरसि विश्वरूपं नानारूपं निहितं भवति,
किं पुनस्तद्वयः ? प्राणा वै यथोनिहितं विश्वरूपम् । प्राणाः
श्रोत्रादयः सप्त ऋषयः धीराः (श्रोत्रे द्वे नासिके द्वे नेत्रे
द्वे रसना चैकेति सप्त) तेषां परिस्पन्दात्मकशब्दादि-
ज्ञानहेतुत्वात् । ऋषिधातोर्गत्यर्थतया परिस्पन्दात्मकवृत्ति-
मत्त्वम् ज्ञानहेतुत्वेन धीरत्वमिति बोध्यम् ।

जडं भाग पु० जडः उपरिस्थो भाग एकदेशः कर्म० । उप-
रितनदेशे “तात्वादिषु सभागेषु जडं भागे निष्पन्नोऽज-
दात्तः” सि० कौ० ।

जडं भाज् त्रि० जडं भजते भज-णिव । १ उपरिभागस्य
२ जडदेशस्य वज्रभेदे पु० । “जडं भाजूर्जडाद् नाम
कविः प्राणान्धितस्तु यः” भा० व० २, १८४० अग्निनाम-
तत्कर्मभेदकणने ।

जडं म् अव्य० उड्-ङ्गेज् उडु आदेरुदादेशश्च । जडं गङ्गार्थे ।
“जडं प्राणाद्युत्क्रामन्ति यूनः स्वविर आयति” “तिष्ठ-
मूर्धं रजः पिबेत्” मनुः “अधशोर्जश्च प्रकृतास्तस्य
शाखाः” गीता ।

जडं (जडं) मन्यन् पु० जडं ब्रह्मचर्यादुत्तराश्रमं गार्हस्थ्यं आदि
मथ्नाति मन्य-ण्यनि ईत० । नैष्ठिकब्रह्मचारिण्ये स हि
ब्रह्मचर्योत्तरगार्हस्थ्यं गच्छामन्त्यजतीति तस्य तथात्वम् ।
“धर्मान् प्रदर्शयितुं कामोवातवसनानां अमणानास्तपो-
णामूर्धमन्यनां शुक्रया तत्प्राप्तवतारः” भाग० ५, २, २१,

जडं (जडं) मान न० जडं मारोप्य मीयते येन सा-करणे ल्युट् ।
पलकृपादिभित्ते पाषाणादौ (वाटखारा) । तेन हि तलादा-
वारोपितेन खणादेर्गुत्त्वसन्मीयते । भावे ल्युट् । २ उच्च-
तापरिच्छेदकपरिमाणे च “जडमानं किलोन्मानं परिमाणं
तु सर्वतः । आयासस्तु प्रमाणं स्यात् संख्या बाह्या तु
सर्वतः” व्या० का० । अयमर्थः । तलादावारोपितस्य
खणादेर्गुत्त्वमितिः तलापरकोटिदेशे आरोपादुद्यदुन्मीयते
तदन्मानम् । प्रस्थादिना खगताभ्यामारोहपरिणाहाभ्यां
ग्रीह्यादेः सर्वतोमानात् परिमाणम् । आयासोदैर्घ्यं
वस्त्रादेर्जलादेश मितिर्ज्ञेयदण्डादिना यत् मीयते तत्
प्रमाणम् । सर्वतः उक्तप्रकारमानतया बाह्या बहिर्भूता
संख्या हित्वादिरित्यर्थः । “प्रमाणे ह्यसज्जद्वज्रमात्रवः”
पा० विहितौ ह्यसज्जद्वज्रौ प्रत्ययौ जडमानादेव,
“प्रथमस्य द्वितीयस्य जडमाने मती मम” वार्त्तिकोक्तेः ।

जडं मुख त्रि० उडं सखस्य । १ जडं गतप्रथमप्रसरे “प्र-